

ZÂHİRDE BİRBİRİNE MUHÂLİF OLAN HADİSLERDEN BİRİNİN DİĞERİNE TERCİHİ MES'ELESİ

Doç. Dr. Ramazan AYVALLI

Kelâm-ı ilâhî olan Kur'ân-ı kerîmi hem tebliğ (1), hem tatbîk (2), hem de beyân etme (3) vazîfesiyle vazîfelendirilen Hazret-i Peygamber aley-hisselâm'ın, Kur'ân-ı mübîn hakkındaki açıklamaları, dâimâ âyet-i kerîmelerin rûhuna uygun olmuştur. Hadîs-i şerîflerle Kur'ân-ı kerîm arasında tezâd olmadığı gibi, hadîslerin kendi aralarında da aslında tenâkuz yoktur (4). Hâl böyle iken, birbirine zıd iki haber vârid olursa, bunlardan birinin hadîs-i şerîf, diğerinin mevzû' bir haber olduğu düşünülür. Eğer iki haberden birinin uydurulmuş olması mevzû-ı bahs değil ve her ikisi de sahîh haber ise, bu takdîrde aralarında tezâd ve tenâkuz bulunan iki haberden birinin mensûh, diğerinin nâsîh olduğu hâtıra gelir. Onlardan birinde nesih de söz konusu değilse, birinin âmm, diğerinin hâss olduğu ya'nî birindeki mutlak hükmün diğeriyle takyîd veya umûmî hükümden husûsî bir hükmün istisnâ edildiği düşünülebilir. Şayet, bunlar da bahse konu değilse, ikisinden birinin seçilip alınması, birinin diğerine tercih edilmesi durumu ortaya çıkar.

Bir hadîsin, diğerine tercihi sırasında gözetilmesi gereken birçok husûs vardır. Bunların bilinmesi, ilimle meşğûl olan her kişi için lüzûmlüdür. Bu bakımdan biz, bu makalemizde hadîslerin yekdiğerine tercihi konusunu ele alacağız. Buna geçmeden önce, bir nebze nesh' (5) ve te'vîl-i muhtelifi'l-hadîs (6) konularından bahsetmek uygun olacaktır:

1) Bkz. el-Mâide Sûresi, Âyet: 67, 99.

2) en-Nisâ Sûresi, Âyet: 105.

3) en-Nahl, 44, 64; el-Mâide, 15, 19.

4) Nitekim Ebû Bekr İbn Huzeyme: «Bütün yönlerden birbirine müteâriz olan iki hadîs yoktur; kim böyle birşey bulursa bana getirsin, ona, o iki hadîsin arasını te'lif edereyim» demiştir. (el-Bâ'isü'l-Hasîs, s. 92). Bu husûsa biraz ileride tekrâr temâs edilecektir.

5) Bu konuda, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinden, meslektaşımız Doç. Dr. Ali Ösmân Koçkuzu'nun bir doktora çalışması vardır. Bu çalışma, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları arasında (Nu: 12, İlmî Eserler Serisi: 7), «Hadîste Nâsîh-Mensûh Mes'elesî» adıyla neşredilmiştir (İstanbul, Dizerkonca Mat. 1985).

Nesh, en-Nevevî'nin Takrîb'de, es-Suyûtî'nin de Takrîb şerhinde kaydettikleri gibi, «Şâri'in önceki bir hükmünü, sonraki bir hükmüyle ref'etmesi (hükmün mükelleflerle ilgisini kesmesi)dir.» (7)

Nesh şöyle de ta'rîf edilmiştir: «Nesh, şer'î hükmün bir hitâbla kaldırılması veya müddetinin bittiğinin açıklanmasıdır.» (8)

Büyük önemi bulunan (9), fakat bilinmesi zor olan (10) konulardan birini teşkil eden nesih mes'elesi, usûl-i fıkıh kitâblarında genel olarak, ulûmu'l-Kur'ân'a dâir eserlerde, Kur'ân'a taalluk eden yönleriyle, usûl-i hadîs kitâblarında ise, sünnetle ilgili olan yönleriyle işlenmiştir. Ayrıca hem kitâb, hem de sünnetteki neshi umûmî olarak ele alan müstakil eserler yazıldığı gibi, sadece Kur'ân'da nesih veya yalnızca Hadîs'te nesih mes'elesini ele alan kitâblar da kaleme alınmıştır. Biz, bu konuda, sadece önemli gördüğümüz bazı noktalara işâret edeceğiz:

İbn Huzeyme, neshin 4 nev' olduğunu, bunlardan üçünde ittîfâk, dördüncüsünde ise ihtilâf bulunduğunu kaydetmiş ve bunları şöyle beyân etmiştir :

6) Bu konuda da, yine meslektaşımız Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Yard. Doç. Dr. İsmâil Lutfi Çakan'ın bir doktora çalışması mevcuttur. Bu çalışma da, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı arasında No.: 3), «Hadîslerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifu'l-Hadîs İlmî)» adı altında intişâr etmiştir. (İstanbul, Ünal Matbaası, 1982).

7) es-Suyûtî, Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, s. 382.

Bu konu, Usûl-i Hadîs ve Usûl-i Fıkıh kitaplarında genişçe ele alınmaktadır. İbn Kesîr, İhtisârü Ulûmi'l-Hadîs'te, 34. nev' olarak «Ma'rîfetü Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhu» başlığıyla, bu konuyu özet olarak ele almış ve başında şunu söylemiştir: «Bu fen, bu kitâbın hasâsından değildir; bu, usûl-i fıkıha daha çok benzer. Bu hususta musannifler, faydalı birçok kitap tasnif etmişlerdir. Onların en kıymetlilerinden biri, hâfız, fakih Ebû Bekr el-Hâzîmi'nin (R.A.) kitâbidir. Nesh mevzûunda, Ahmed İbn Hanbel'in de tavsîf ettiği gibi, eş-Şâfiî (R. anhumâ)'nın yed-i tûlâsı vardı» (İbn Kesîr, el-Bâisul-Hasîs fi İhtisârî Ulûmi'l-Hadîs, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, tarihsiz, s. 89).

Suyûtî'nin belirttiğine göre, Ahmed İbn Hanbel, Mısır'dan gelen birisiyle yaptığı konuşma esnâsında şöyle demiştir: «Biz, Şâfiî ile mücâleset edinceye kadar, mücmelî müfesserden, hadîsin nâsihını da mensûhundan ayırt edemedik» (Tedribü'r-Râvî, s. 382). İmâm eş-Şâfiî, er-Risâle'sinde nesh mevzûundan sayfalarca bahsetmiştir.

en-Nevevî de, Takrîb'de 24. nev'e «Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhu» başlığını koymuş, başında şöyle demiştir: «Bu mühim, zor bir fendir. eş-Şâfiî' bu konuda yed-i tûlâ (büyük mahâret) sâhibidir ve bu mevzû ilk defa ele alan bir kişidir. Ehl-i hadîsten bazısı, neshin ma'nâsının (ve şartının) hafî olmasından dolayı, ona ondan olmayan bazı şeyleri idhâl etmişlerdir.» Bundan hemen sonra, (onun tarifinde) muhtâr olan şudur deyip yukarıdaki nesih tarifini zikretmiştir. (Tedribü'r-Râvî, s. 382).

8) Mahmûd Ömer el-Bâcûrî, el-Fusûlu'l-Bedî'a fi Usûli's-Şerî'a (Telhîsu Cem'i'l-Cevâmi' li'l-İmâm İbni's-Sübkî), 1. tab', Matbaatü't-Temeddün, 1323/1905, s. 51.

9) İbn Hazm, Kitâbu Beyâni'n-Nâsihu ve'l-Mensûh, (Tenviru'l-Mikbâs min Tefsiri'bnî Abbâs'm hâmişinde) 2: tab', Mustafâ'l-Halebî, 1370/1951, s. 308-310.

10) Tedribü'r-Râvî, s. 382.

1 — Kitâbın Kitâbla neshi, 2 — Sünnetin Kitâb'la neshi, 3 — Sünnetin Sünnetle neshi ve 4 — Kitâbın Sünnetle neshidir. (11) İbn Huzeyme, eserinde, bunlardan herbirine misâller de vermiştir.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs ise, Kur'ân ve Sünneti nesheden şeyler hakkında âlimlerin ihtilâf ettiklerini, bu mevzûda 5 görüş olduğunu belirtip şunları kaydetmiştir :

«1 — Bazıları, Kur'ân, Kur'ânı ve Sünneti nesheder derler. Bu, Kûfîlerin kavlidir.

2 — Bazıları, Kur'ân, Kur'ânı nesheder, fakat onu sünnetin neshetmesi câiz olmaz demişlerdir. Bu, eş-Şâfiî'nin ve O'nunla beraber olan bir cemâatin görüşüdür.

3 — Bir grup, Sünnet, Kur'ân ve Sünneti nesheder demiştir.

4 — Diğer bir grup da şöyle demiştir: Sünnet, Sünneti nesheder, fakat sünneti Kur'ân neshetmez.

5 — Muhammed İbn Şücâ' ise şöyle der: Yukarıdaki sözler birbirlerinin mukâbilidirler; ben bunlardan biri lehine, diğeri aleyhine hükmedemem.» (12)

Sünnetteki nesih keyfiyyetinin hangi yollarla bilineceğini, en-Nevevî ve es-Suyûtî, çeşitli misâller de zikrederek, şöyle belirtirler: 1 — Resûlullah'ın (S.A.S.) tasrihiyle, 2 — Sahâbî'nin kavliyle, 3 — Ba'zan târîh ve sîret ilmiyle, 4 — İcmâ'ın delâletiyle (13).

Neshin nelerde olacağı, fukahâ arasında ihtilâf konusu olmuş, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (R.A.), «Haberlerde ve sıfatlarda mensûh yoktur; nâsîh ve mensûh ancak emir ve nehye dâhil olur» demiştir. (14)

Bu konu çok geniş olduğundan, daha fazla bilgi almak isteyenlerin, bu mevzûda yazılmış ve yukarıda işâret ettiğimiz eserlere mürâcaat etmeleri uygundur.

Diğer konuya geçmeden önce, bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, burada bazı misâller zikrelelim :

- 1) İbn Huzeyme, Kitâbu'l-Mûcez fi'n-Nâsihi ve'l-Mensûh (Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın «Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerim» adlı eserinin sonunda), Basıldığı matbaa, yer ve tarih yok, s. 260-261.
- 2) Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerim, s. 6-7.
- 3) Tedribu'r-Râvî, s. 382-384; el-Bâ'isu'l-Hâsis, s. 89-90; ayrıca bkz. Ulûmu'l-Hadis s. 239-240; Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis, s. 85; Hadis Usûlü, s. 146-147.
- 4) el-İmâmu'l-A'zam Ebû Hanîfe, el-'Âlim ve'l-Müte'allim, s. 45.

Bu konudaki diğer görüşler için bkz. Telhisu Cem'l'l-Cevâmî, s. 51-53; el-Cüveynî, Muğisü'l-Halk fi Tercih'l-Kavli'l-Hakk, s. 29-32; eş-Şâfiî, er-Risâle, s. 106-146.

et-Tirmizî, Alî İbn Ebî Tâlib'den (R.A.), Hazreti Peygamber'in (S.A.S.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir :

«Sizden biriniz, namaza, imâm bir hâl üzere iken geldiği zaman, imâmın yaptığı gibi yapın» (15)

Bu hadîsin vürûd sebebi şudur: et-Taberânî, Muâz'dan (R.A.) ihrâc etmiştir; O demiştir ki: İnsanlar, Resûlullah'ın (S.A.S.) zamanında şöyle yaparlardı: Onlardan biri, namazdan birşey geçirirse, cemâate sorar, geçirdiği şeyi kendisine işâret ederler, o da geçeni kılar, sonra onlarla beraber namaza devâm ederdi. Cemâat, namazlarında oturmuş oldukları halde Muâz geldi, onlarla beraber oturdu. Resûlullah (S.A.S.) selâm verdiğiğinde geçeni kaza etmeye kalktı; bunun üzerine Resûlullah (S.A.S.):

«Muâz'ın yaptığı gibi yapınız» (16) buyurdu.

et-Taberânî'nin, Muâz'dan gelen diğer bir rivâyetinde: Dedim ki, O'nu bir hâl üzere bulduğumda ben de o hâl üzere olurdum; onları bulduğum hâl üzere ben de olurdum. Resûlullah (S.A.S.):

«Muâz size bir sünnet koydu, ona uyunuz. Sizden biriniz, namazdan bir kısmı geçmiş olduğu hâlde namaza gelirse, imâmla beraber namazını kılsın, imâm bitirdiği zaman geçeni kazâ etsin» (17) buyurdu.

Fıkıh kitaplarında müdrik, lâhik ve mesbûk bahislerinde mevzû ile

15)

" اخرج الترمذی عن علي بن ابي طالب عن النبي صلى الله عليه وسلم قال :

إذا أتى احدكم الصلاة و الامام على حال فليصنع كما يصنع الامام "

es-Suyûtî, el-Lüma' fi Vürûd'l-Hadîs, Namaz bâbı, 6. hadîs, umûmî Hadîs No: 14; İbnü Hamza el-Hüseynî, el-Beyân ve't-Ta'rif, I, 118; et-Tirmizî, es-Sünen, II, 486.

16)

" اصنعوا ما صنع معاذ " " قد سن لكم معاذ فاقتدوا به اذا جاء احدكم و قد

سبق بشي من الصلاة فليصل مع الامام بصلاته فاذا فرغ الامام فليقتض ما سبقه به "

17) Ahmed İbn Hanbel, Müsned, V, 246 (Muâz'dan: ...Namaza bir kısmı geçmiş olarak gelirlerdi, adam adama işâret ederdi, bir veya iki der, o da onları kılar, sonra cemâatle beraber namaza dâhil olurdu. Muâz geldi de dedi ki: Ben dâimâ onu bulduğum hâl üzere olur, sonra geçeni kazâ ederdim. Yine bir defasında Hz. Peygamber (S.A.S.) namazın bir kısmını kılmış olduğu halde geldi ve onunla beraber namaza devâm etti, Resûlullah (S.A.S.) namazını bitirdiği zaman, O, geçeni kaza etti. Bunun

üzerine Resûlullah (s.a.s) "انه قد سن لكم معاذ فهكذا فاصنعوا..."

«Muâz size bir sünnet koydu; artık böyle yapınız...» buyurdu.

ilgili geniş ma'lûmât vardır. (18) Hadîs-i şerifte bahis mevzûu edilen, namaza başında yetişemiyen kimseye mesbûk denilmektedir.

Hâşiyetü İbn Âbidîn'de bu üç ta'bîrin yanısıra bir de «lâhık mesbûk» ta'biri vardır. (19).

Mescidde, bir sahâbînin yaptığı bir ameli, münâsib bulan Hz. Peygamber (S.A.S.), bu amel ile, eskiden yapılmakta olan diğer bir amelî neshetmiştir. Önceleri, namazda konuşulur ve selâma cevâb verilirdi, fakat sonradan, namazda konuşma ve redd-i selâmda bulunma keyfiyeti de mer'iyetten kaldırılmıştır. (20)

Diğer bir örnek verelim :

Hız. Âişe (R.A.) demiştir ki: «Resûlullah (S.A.S.), evinde hasta olduğu bir haldе oturarak namaza durdu; arkasında bir cemâat de ayakta namaza durdular. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (A.S.) onlara oturun diye işâret etti.» (21)

Hız. Peygamber (A.S.), hayâtının sonlarında, ölüm hastalığında oturarak, bir cemâat de arkasında, ayakta kıldılar (22). Yukarıdaki fi'lî sünnet, bu ikinci sünnet ile neshedilmiştir. (23) Önceden, namazda olan bir

- 18) el-Kâdî Muhammed İbn Ferâmûz «Molla Husrev», Düreru'l-Hukkâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm, Matbaatu Ahmed Kâmil, Dârû's-Saâde (İstanbul), 1329, I, 123-124; Ebu'l-İhlâs Hasan İbn İmâd İbn Ali el-Vefâi eş-Şurunbilâli, Gunyetü Zevi'l-Ahkâm fi Buğyeti Düreri'l-Hukkâm» (Dürer'in Hâşiyesi, Hâmişte), I, 123-124.
- 19) Tabirlerin ta'rifi ve mevzû ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr fi Şerhi Tenviri'l-Ebsâr, I, 594-599.
- 20) Ammâr (R.A.) demiştir ki:

« اتبت النبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلي فسلمت عليه فردّ السلام عليّ »

Bununla ilgili olarak, Babanzâde Ahmed Naîm, şu notu düşmüştür: «Bidâyet-i İslâm da namazda redd-i selâm ve hattâ tekellüm mübâh iken,» " و قوموا لله قانتين "

âyet-i kerîmesinin nüzûlü üzerine bunlar ve namazdan başka işlerle meşgûl olmaları nehiy buyurulmuştur. Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Ter., I, Mukaddime, 155.

- 21) er-Risâle, 251-252; el-Müntekâ, No. 1443-1444; Neylü'l-Evtâr, III, 208; el-İmâm Mâlik, el-Muvattâ, I, 155-156. Bu mevzûda Musnedü Ahmed'de ve Sahihayn'da hadisler vardır.
- 22) el-İmâm eş-Şâfilî, er-Risâle, 253; İhtilâfu'l-Hadis (el-Ümm'ün kenarında), VII, 99-100; el-Ümm, I, 151, 156; en-Nâsîh ve'l-Mensûh (li'l-Hâzimi), 83; Neylü'l-Evtâr, III, 183-185. Krş. el-Muvatta', I, 156.
- 23) el-Kastalâni, İrşâdu's-Sârî, II, 303; er-Risâle, 254.

kişi, bazı işaretleri yapabiliyordu, fakat bu durum da sonradan neshedilmişti. 24)

Diğer bir örnek daha :

Mîrâs âyeti nâzil olmadan önce, Cenâb-ı Hak, el-Bakara sûresinin 81. âyetinde yakınlarla vasiyeti farz kılmıştı. Sonra nâzil olan en-Nisâ sûresinin 7-12. âyetleriyle bu hüküm nesholundu.

et-Tirmizî, en-Nesâî ve İbn Mâce'nin 'Amr İbn Hârice'den (R.A.) rivâyet ettikleri, «Allahü teâlâ, bütün hak sâhiplerine hakkını verdi. Dikkat edin, vârise vasiyyet yoktur» (25) hadîs-i şerîfiyle, Hz. Peygamber bu neshi beyân buyurmuştur.

Başka bir misâl :

Sünenü't-Tirmizî'nin (Tahâret) bâbında şu hadîs-i şerîfler kaydedilmiştir: İbn Abbâs'ın (R.A.), Hz. Meymûne'den (R.A.) rivâyetine göre, O demiştir ki: «Benî ve Resûlullah (S.A.S.) cünüblükten (temizlenmek için) bir kaptan guslelerdik» (26)

Fakîhlerin umûmu da erkekle kadının bir kaptan yıkanmasında beis görmemişlerdir. Bu bâbda Hz. Alî, Hz. Âişe, Hz. Enes, Hz. Ümmü Hânî, Hz. Ümmü Subeyye, Hz. Ümmü Seleme ve Hz. Ömer'in (r. anhum) rivâyetleri de vardır.

Fakat Benî Gıfâr'dan birisi: «Resûlullah (S.A.S.), kadının abdestinden artan suyu kullanmaktan nehyetti» demiştir. (27)

Sevâde İbn Âsım Ebû Hâcib'in Hakem İbn 'Amr el-Gıfârî'den rivâyetine göre, Hz. Peygamber (S.A.S.): «Kadının abdestinden artan sudan (veya ağızından artan sudan dedi) erkeğin abdest almasını nehyetti.» (28)

24) el-Kirmânî, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, V, 71-72, 95-96, VI, 177-178. Krş. er-Risâle, 253-254.

25)

” ان الله تعالى اعطى كل ذي حق حقه الا وصية لوأرث (رواه الترمذى والنسائى

وابن ماجه عن عمرو بن خارجة رضى الله عنه)

26)

” كنت اغتسل انا ورسول الله صلى الله عليه وسلم من انا * واحد من الجنابة ”

27)

” نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن فضل طهور المرأة ”

28)

” نهى أن يتوضأ الرجل بفضل طهور المرأة او قال بسؤرها ”

Muhammed İbn Beşşâr da aynı hadîsi rivâyet etmiş, fakat o şüpheye düşmemiştir; ya'nî hadîsin sonundaki şek ifâde eden ibâreyi söylememiştir.

Bunlardan sonra İmâm et-Tirmizî, bu mevzûda ruhsat ifâde eden bir hadîs-i şerîf îrâd etmiştir: İbn Abbâs demiştir ki, Hz. Peygamber'in (S.A.S.) zevcelerinden birisi, bir kaptâ yıkandı. Rasûlullah (S.A.S.) ondan abdest almak istedi de Peygamberimizin zevcesi: Yâ Resûlullah, ben cünüptüm (ve o kaptaki suyun bir kısmı ile yıkandım) dedi. Hz. Peygamber: «Su cünüp olmaz» (29) buyurdu.

Yekdiğeriyle mütenâkız ve mütebâyin olan bu hadîsleri, İbnü'l-Arabî, Âridatü'l-Ahvezî isimli Sünenü't-Tirmizî şerhi olan eserinde serdettikten sonra, şöyle diyor:

«Kadının abdestinden artan su ile abdest almanın cevâzını bildiren hadîslerin hepsi sahihtir. el-Buhârî, Hakem'in hadîsi hakkında: Hakem İbn Amr tarikından geleni sahih görmem demiştir.

Bunlardan çıkarılan ahkâma gelince :

Cumhûr-ı ulemâ, kadının abdest ve guslünden artan su ile abdest alınır demişlerdir...

Sonradan zikredilen hadîs, diğerlerinden daha sahihtir. Ayrıca bu hadîs zaman i'tibârıyla daha sonra îrâd buyurulmuştur; şöyle ki: Hz. Peygamber (S.A.S.) bir kaptan gusletmek istediğinde, Hz. Meymûne, O'na; ben ondan abdest almıştım dedi. Bu, nehyin daha önce olduğuna delildir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, suyun cünüb olmayacağını beyân etti ve eski hükmü kaldırdı.

Yahud bunun ma'nâsı şöyle olur: Kadının kullandığı su ile (mâ-i müstâ'mel ile) veya yabancı bir kadının artığıyla abdest almak mekrûhtur. Çünkü gusûl esnâsında o kadını hatırlayıp zihni onunla meşğûl olabilir.» (30)

Burada sebab-i vürûdu bilmenin de ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır. Buna göre, bu konuda kerâhet ifâde eden bazı hadîsler, yâ mensûh oluyor veya mutlak olmayıp mukayyed oluyor. Meselâ yabancı bir kadının artığı yahut da bizzât kullandığı su ile abdest almak veya gusletmek mek-

29) "ان الماء لا يجنب" et-Tirmizî, bu hadîs-i şerîfin zikrinden sonra, ha-

dîs hasen sahihtir demiş ve bu, Süfyânü's-Sevrî, Mâlik ve eş-Şâfiî'nin kavlidir diye de ilâve etmiştir.

30) İbnü'l-Arabî el-Mâlikî, Âridatü'l-Ahvezî, I, 80-83.

rûh görülmüştür. Netîce olarak, artık su ile gusle cevâz veren hadîs mer'iyette olmaktadır.

Başka bir misâl daha zikrederim :

Ahmed ve en-Nesâî, Üsâme İbn Zeyd'den (R.A.) rivâyet etmişlerdir: O, Resûlullah (S.A.S.) şöyle buyurdu demiştir: «Hacâmat yapanın da, yaptırmanın da (ya'nî kan alanın da, aldırmanın da) orucu bozulmuştur.»

Ebû Dâvûd, Sevbân'dan ihrâc etmiştir; O demiştir ki: «Resûlullah (S.A.S.) «Hâcım de, mahcûm da iftâr etmiştir» buyurdu (31).

Bu hadîsin vürûd sebebi şudur: Ahmed ve et-Tirmizî'nin, Şeddâd İbn Evs'den (R.A.) naklettiklerine göre: Resûlullah (S.A.S.), Bakî'de bir adam hacâmat olurken (kan aldırırken) onun üzerine geldi ve Ramazan ayının 18. gününü, benim iki elimi tuttu da şöyle buyurdu: «Kan alan da, aldırın da iftâr etmiştir.»

el-Beyhakî, Şu'abü'l-İmân'da, Gıyâs İbn Kelûb el-Kûfî tarikiyle Musarrıf İbn Semüre İbn Cündeb'den ihrâc etmiştir: O da babasından rivâyet etmiş, demiştir ki: Resûlullah (S.A.S.) hacâmat yapan birisinin önünde bulunan bir adama uğradı. Bu, Ramazan ayında idi ve o ikisi de bir adamı gıybet ediyorlardı. Bunun üzerine buyurdu ki: «Kan alan da, aldırın da iftâr etmiştir (ya'nî orucu bozulmuştur)» el-Beyhakî, bu Gıyâs mecâhüldür demiştir.

Ahmed, İbn Abbâs'tan (R.A.) ihrâc etmiştir: O şöyle demiştir: Resûlullah (S.A.S.) oruçlu ve ihrâmlı iken hacâmat yaptırdı (kan aldırdı). Bu-

31) " اخرج احمد و النسائي عن اسامة بن زيد قال: قال رسول الله صلى الله عليه و

سلم : افطر الحاجم و المحجوم "

" و اخرج ابو داود عن ثوبان قال : قال رسول الله صلى الله عليه و سلم :

افطر الحاجم و المحجوم "

el-Lüma', Bâbü's-Sıyâm, Hadîs No. 2 (Umûmî No. 30); el-Beyân ve't-Ta'rif I, 283; el-Buhârî, III, 30; Ebû Dâvûd, Kitâbu's-Savm, Bâb: 28; et-Tirmizî, III, 135-137; İbn Mâce, I, 537; Ahmed, III, 465, V, 277, 377-380. Müsned'deki lafız şöyledir:

" عن ثوبان مولى رسول الله صلى الله عليه و سلم بالقيع في ثمان عشرة ليلة

خلت من رمضان برجل يحتجم فقال افطر الحاجم و المحجوم "

nun üzerine bayıldı. (İbn Abbâs) dedi ki: Bundan dolayı oruçlu iken hacâmatı (kan aldırma) kerih gördü.» (32)

Bu nakilleri yaptıktan sonra, şimdi bunun izâhına geçelim:

İmâm eş-Şâfiî (R.A.), İhtilâfu'l-Hadîs isimli eserinde bu iki hadîs hakkında geniş açıklamalarda bulunmaktadır. Önce senediyle Şeddâd İbn Evs'in şöyle dediğini: «Fetih zamanı, Hz. Peygamberle beraberdim ve Ramazan'ın 18'inde hacâmat olan bir adam gördü. Bunun üzerine ellerimi tutmuş olarak buyurdu ki: Hacâmat yapan da, yaptıran da iftâr etmiştir (oruçları bozulmuştur) (33), sonra da İbn Abbâs'dan (R.A.) yine senediyle «Resûlullah (S.A.S.) ihrâmlı ve oruçlu iken hacâmat yaptırdı» (34) hadîsini rivâyet edip şöyle diyor: «İbn Evs'in, Resûlullah'dan işitmesi fetih senesidir. O zaman ihrâmlı bir kişi yoktu. Hacetü'l-İslâm (Vedâ haccı)dan önce muhrim bir kişi onunla beraber bulunmamıştır. İbn Abbâs Hz. Peygamber'in 10. yılda, vedâ haccı senesi, hacâmat olduğunu zikreliyor. «Hacâmat yapan da, yaptıran da iftâr etmiştir» hadîsi 8. yıl, fetih senesinde, vedâ' haccından 2 sene önce söylenmiştir.» (35) Bundan sonra, eş-Şâfiî: «Eğer her ikisi de sâbitse, İbn Abbâs hadîsi nâsîh, «hâcimin ve mahcûmun iftârı» hadîsi mensûhtur...» deyip şöyle devâm ediyor: «Bir adamın hacâmatından korunması ihtiyâten ve hacâmatın kendisini zayıflatıp da orucunu bozmaya ma'rûz kalmaması için daha iyidir. Hacâmat olursa, bu onun orucunu bozmayacağı. Ancak ondan sonra orucu bozan, - hacâmat olmasa bile orucunu bozan fiillerden - birşey meydana gelirse, bu başkadır.» (36)

Sonunda ise şöyle demektedir: «Kıyâs da İbn Abbâs hadîsiyle beraberdir: Ceseden çıkan birşey orucu bozmayacağı. Oruçlunun kusarak içinden çıkarması müstesnâ. Adamda bazan telezzüz olmaksızın inzâl vâki' olur, orucu bozulmaz. Terler ve abdest alır; ondan dışkı, koku ve idrâr çıkar; gusleder ve temizlenir de orucu bâtil olmaz.

32) el-Buhârî, III, 30; et-Tirmizî, III, 138, 189; en-Nesâî, V, 152; İbn Mâce, II, 1039; el-Muvatta', el-Hacc, Bâb: 74; ed-Dârimî, Menâsik, bâb: 20; Ahmed, I, 215, 221.

33) كنت مع النبي زمان الفتح فرأى رجلا يحتجم لثمان عشرة خلت من رمضان فقال وهو
أخذ بيدي : افطر الحاجم والمحجوم

34) " ان رسول الله احتجم محرما ماثما "

35) el-İmâmü's-Şâfiî, İhtilâfu'l-Hadîs, Kitâbu'l-Ümmün hâmişinde, Tab'atu Bûlâk, Mısır, 1325, VII, 236. " افطر الحاجم والمحجوم "

36) Aynı eser, VII, 237.

Orucun bozulması, ancak bedene birşey girmesi veya cimâ' sebebiyle lezzet duyma yahut kusmakla olur. Bu durumda midesinden birşey çıkarması, oraya amden birşey sokmak gibidir.

Resûlullah'ın bazı ashâbından, tâbiînden ve Medînelilerin umumundan ezberlediğim, hacâmattan dolayı kişinin orucunun bozulmamasıdır...» (37)

Bu mes'ele ile ilgili olarak, İmâm Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin görüşünü de nakletmeyi lüzümlü görüyoruz. et-Tahâvî, bu konuda daha geniş ma'lûmât vermektedir. Önce, «Hacâmat yapan da, yaptıran da iftâr etmiştir.» hadîsini, muhtelif sahâbilerden ve değişik 12 tarikden rivâyet ediyor ve sonra, Ebû Ca'fer der ki deyip şunları söylüyor: «Bir cemâat, hacâmâtın, oruçluyu - hâcîm olsun, mahcûm olsun - iftâr ettireceği görüşüne zâhip olmuşlar ve bu mevzûda yukarıdaki âsâr ile ihticâc etmişlerdir. Bu husûsda, diğerleri onlara muhâlefet edip, hacâmât hâcîmin de mahcûmun da orucunu bozmaz demişlerdir. Yine demişlerdir ki: Hz. Peygamberden (S.A.S.) rivâyet ettiğiniz, «Hacâmât yapan da, yaptıran da iftâr etmiştir» hadîsinde, orucun bozulmasının, hacâmât dolayısıyla olduğuna delâlet eden bir şey yoktur. Câizdir ki: Hz. Peygamber (S.A.S.), o iki kişinin, başka bir ma'nâ ile oruçlarını bozmuş olduklarını haber vermiştir. O ikisinin oruçlarının bozulduğunu haber verdiği anda o iki kişi de hacâmât yapıyorlar olabilir. Nitekim " فحق القائم " : Ayaktaki kişi fâsık oldu» denilir. O kıyâmı ile fâsık değil, kıyâmdan başka bir ma'nâ ile fâsık olmuştur.

Hadîsi, yukarıdaki ma'nâda rivâyet edenlerden biri olan Ebu'l-Eş'as es-San'ânî'den İbn Ebî Dâvûd tarikiyle - burada senedi zikrediyor - şu, rivâyet edilmiştir: «Hz. Peygamber (S.A.S.), hacâmât yapan da, yaptıran da iftâr etmiştir buyurdu, çünkü o ikisi giybet ediyorlardı» (38). Bu ma'nâ sahîh bir ma'nâdır ve o ikisinin iftârı, yeme içme ve cimâ' ile olan iftâr (oruç bozma) gibi değil, fakat giybet etmeleri sebebiyle ecirlerinin bâtil olmasıdır. Böylece iftâr etmiş oldular, fakat bu, üzerlerine kazâyı mûcib bir iftâr değildir.

Bu şuna benzer: Yalan oruçluyu iftâr ettirir (orucunu bozar). Bunun-

37) Aynı eser, VII, 238.

38)

" انما قال النبي صلى الله عليه وسلم: (افطر الحاجم والمحجوم) لانهما كانا يفتانان "

la kazâyı mûcib fitr değil, ancak ecrin hubûtu (zâyi olması, bâtil olması) murâd olunur. Nitekim, yeme, içme ile de bâtil olur.» (39)

İmam Tahâvî, Şa'bî ve İbrahim (Neha'î)'den ayrı ayrı tariklerle, hacâmat oruçluyu zayıflattığı için, onu mekrûh gördüklerini nakletmiş, ondan sonra, Peygamberimizin, oruçlu iken, hacâmat yaptırdığını 11 (onbir) ayrı tarikten rivâyet etmiştir. Son rivâyet, İbn Ebî Dâvûd tarikıyla Enes (R.A.)'den Hz. Peygamberin oruçlu iken, O'nu, Ebû Tayyibe'nin hacâmat yaptığı ve ona ücretini verdiği, harâm olsaydı, ona vermeyeceğini belirten bir rivâyettir. Bundan sonra, «Hz. Peygamber (S.A.S.)'in bu fiili, hacâmatın, oruçlunun orucunu bozmıyacağına delîldir. Eğer böyle olsaydı, O, oruçlu iken hacâmat yaptırmazdı. Bu, âsârın tashîhi tarikıyla bu bâbın vechi (görüşüdür). Nazar tarikından bu bâbdaki görüşe gelince: Biz kanın çıkmasını, en ağır hâli olarak, tahâretin (abdestin) bozulduğu hades olarak gördük. Gâita ve beclin çıkması da abdesti bozan bir hadestir; orucu bozmazlar. Bu husustaki nazar, kanın da böyle olmasıdır. Oruçluyu terin çıkması iftâr ettirmiyor. Hacâmat da nazarda böyledir. Bu, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed (R.A.)'in görüşüdür.» (40) deyip konuyu bağlıyor.

«Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Eseruhû fi'l-Hadîs» kitabının müellifi Abdü'l-Mecîd Mahmûd, İmam Tahâvî ile İmâm Şâfiî'nin, bu iki hadis hakkındaki görüşlerini 5 (beş) madde hâlinde karşılaştırmaktadır. Bunlardan en önemlileri: İmam Şâfiî, birinci hadîsi mensûh, ikinciyi nâsîh kabûl etmiş; İmâm Tahâvî ise nesh için bir vecih görmemiş, lügât bakımından, hadîsin isti'mâlî ve şartları bakımından, haberleri te'vîl edip fitrı, ecrin bâtil olması şeklinde anlamıştır.

İmâm Şâfiî, hacâmatı, oruçluyu zayıflattığı için mekrûh görmüş, İmâm Tahâvî, bu, hacâmat yaptıran için bahis mevzuu olsa bile, yapan için olmaz deyip, hâcîm ve mahcûmun müstereken dâhil olduğu başka

39) Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Şerhu Ma'âni'l-Âsâr, II, 98-99. Müellif, yukarıdaki cümleleri müteâkiben, bu, bizim hamlettiğimiz nazardır ki te'vîlini zikrettik deyip bu hususta, Resûlullah (S.A.S.)'in ashâbından nakledilen, «başka bir ma'nâya dâir» rivâyetleri de kaydediyor. Ebû Sa'îd el-Hudrî, Enes İbn Mâlik ve İbn Abbâs (R. anhüm) den ayrı beş tarikte rivâyet edilen haberlerde, onların, hacâmatı, oruçluya za'fiyet vermesi hâlinde mekrûh gördüklerini belirtiyor. Daha sonra, bu âsâr delâlet etmektedir ki, oruçta mekrûh olan, hacâmatın oruçluya za'f vermesi, bunun üzerine onun yeme-içme ile orucunu bozmasıdır. (II, 100) Bundan sonra ise et-Tahâvî, bu ma'nâda Ebû'l-Âliye'nin, İbn Abdillâh'dan da rivâyetleri vardır deyip senedleriyle onların rivâyetlerini zikretmiş, sonra da şöyle demiştir: Ebu'l-Eş'as'dan buna dâir rivâyet edilen ma'nâ, sanki buna benziyor; nehiyden maksad za'fiyet olsaydı, hacâmat yapanın buna girmemesi lâzımdı. Hacâmat yapanla yaptıran iftârda cem'edilmiş olduklarına göre, bunun bir tek ma'nâ için ve o ikisinin bunda müsâvî olması lâzımdır. Gıybet gibi ki her ikisi de bunda eşittirler. Nitekim bunu Ebû'l-Eş'as söylemiştir.» (II, 101)

40) Aynı eser, II, 102.

bir ma'nânın aranmasının evlâ olduğunu söyleyip, bu ma'nânın da gıybet olduğunu ifâde etmiştir. (41)

Son misâlimizde geçen hacâmat (kan aldırma) mevzûu, fıkıh kitaplarında da bahis konusu edilmektedir :

«(Oruçlu) uyuyup ihtilâm olduğunda, Resûlullah (S.A.S.)'in Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivâyet edilen şu hadîsinden dolayı (oruca bozulmaz): «Üç şey vardır ki oruçlunun orucunu bozmaz: (Kendi isteği olmaksızın kusma, kan aldırma ve ihtilâm)» (42).

Bazı ehl-i hadîs Hanbelîler, hacâmatın orucu bozduğu görüşündedirler. (43)

Kan aldırma ile ilgili hadîse ma'nâ yönünden benzeyen diğer bir hadîs daha vardır ki şöyledir: «Gıybet, oruçlunun orucunu bozar.» Bu hadîs-teki iftâr, icmâ' ile sevâbin gitmesi olarak te'vîl edilmiştir. Bu, hacâmat hadîsinin hilâfıdır; çünkü âlimlerden bazıları, onun zâhirini almışlardır. el-Evzâ'î ve Ahmed gibi. (44)

Son iki hadîse dâir netîce olarak ifâde edelim ki:

İmâm eş-Şâfiî (R.A.) tarafından nâsih ve mensûh olarak zikr edilen son iki hadîste, İmâm et-Tahâvî nesh bulunmadığını kaydetmiş, kan aldırma ve kan alan kişilerin oruçlarının bozulacağına dâir vârid olan hadîsin söylendiği andaki hâl ve şartlarına ve hadîsin vürûd sebebine bakarak bu netîceye ulaşmıştır. Şöyle ki Ebu'l-Eş'as es-San'ânî'den Ebû Dâvûd'un rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.s.), bahis mevzûu edilen hadîsi, iki kişi gıybet ederken îrâd buyurmuş, o anda onlardan biri hacâmat yaptır-

41) Daha geniş bilgi için bkz. A.g.e., 294-296, ayrıca 267-268.

42) "ثالث لا يظن المائم بالتي" والحجامة والاحتلام

Hidâye, I, 122

43) Hâşiyetü't-Tahtâvî, 550.

44) "الغيبة تغطر المائم" Hâşiyetü't-Tahtâvî, 549; Mecma'u'l-Enhür Şerhu

Mülteka'l-Ebhur, I, 240.

Bu kısmı nihâyete erdirmeden önce, câlib-i dikkat bir misâl daha zikredelim: Hz. Peygamber (S.A.S.), önceleri hadîsin yazılmasını nehyetmiş, sonradan bazı sahâbîler için hadîslerin yazılmasına müsaade etmişlerdir. Eğer hadîs kitâbetinin nehyine dâir hadîsin vürûd sebebi bilinmezse, umûmî olarak yazı yazmanın ve husûsen hadîslerin yazılmasının yasaklandığı zannedilebilir. Halbuki el-Hattâbî'nin ifâde ettiği gibi hadîsle Kur'ân'ın birbirine karışmaması için aynı sayfaya yazılması nehyedilmiştir.

makta, diğeri de hacâmat yapmakta olduğu için hadîste, yaptıkları bu fiillerle hâcîm ve mahcûm diye ifâde edilmişlerdir. Şu hâlde bu iki hadîste nesh söz konusu olmamaktadır; bu hadîsler nesih konusuna girmeyip muhtelifü'l hadîs mevzuuna dâhil olmaktadır. Binâen aleyh, 1. hadîste geçen «iftârî», «sevâbın gitmesi» şeklinde te'vîl gerekmektedir.

Görülüyor ki hadîsin sebab-i vürûdunu bilmek, nâsîh ve mensûhu ayırd etmede mühim rol oynamaktadır. Nâsîh ve mensûhun bilinmesinde, vürûd tarihinin rolü de önemlidir.

Ma'na ve hüküm bakımından biri diğeri zıd olan, aralarında tenâkuz ve teâruz bulunan iki hadîs, hiç bir suretle cem', telif ve te'lif edilemezse bu iki hadîste nesh söz konusudur. Binâenaleyh vürûd târihi bakımından önce olan mensûh, sonraki ise nâsîh kabul edilip mensûhla amel terk olunur ve nâsîhin hükmü alınır. Eğer nesh söz konusu değilse, birbirleriyle tezdad teşkil eden hadîslerden kuvvetli olanı tercih edilir. Bu tercih ve râvîlerin halleri, hadîsin tahammülü, rivâyet keyfiyeti, vürûd vakti, haber lafzı, hüküm ve hâricî durumlarına bakılarak yapılır. (45) Meselâ hadîsin rivâyet keyfiyetine bakılarak yapılan tercih sebeplerinden biri hadîslerden birinde vürûd sebebinin zikredilip diğeri zikredilmesidir. (46)

Zâhîren ma'nâ bakımından birbirine zıd olup oraları tevfiik ve te'lif edilebilen iki hadîsin her ikisi de muhkem kabul edilir; işte bu iki hadîse muhtelifü'l-Hadîs veya müşkilü'l-Hadîs yahut müşkilü'l-eser ismi verilir. Bu durumda nesih, teâruz ve tenâkuz söz konusu olmaz ve her iki hadîsle de amel edilir. En-Nevevî'nin Hadîs ilimleri arasında en önemli nev'lerden biri ve bütün âlimlerin bilmek mecburiyetinde oldukları bir konu olarak tavsif ettiği bu ihtilâfu'l hadîs mevzûunu, ancak Hadîsle fikhî cemetmiş imâmın ve (ince) ma'nâlara vâkîf usûlcülerin bilebileceği kaydedilmiştir. (47) Hattâ en-Nevevî, Hadîsler arasında tenâkuz, ihtilâf ve mü-

45) el-Hâzîmi, İbnü's-Salâh ve en-Nevevî tercih için 50 (elli) vecih zikrederlerken, el-İrâkî en-Nüket'te ve es-Suyûtî Tedrîb'de 100 (yüz)den fazla tercih sebebinin bulunduğunu zikretmişler ve İmâm es-Suyûtî, bu sebepleri 7 (yedi) kısım içinde birçok misâller de vererek anlatmıştır. Biz, bu makalemizin son kısmında bu tercih sebeplerini ele alacağız. Ulûmu'l-Hadîs, s. 245; Tedrîbu'r-Râvî.: s. 388-391.

46) Bkz. Tedrîbu'r-Râvî, s. 390; Hadîs Usûlü, s. 149.

47) Tedrîbu'r-Râvî, s. 386-387; el-Bâisul-Hâsis, s. 91.

İmâm eş-Şâfiî (150-204/767-820), bu mevzuda bir tasnifte bulunmuş, fakat mevzûu bütün detaylarıyla ele almayı kasdetmemiş, sadece bu hususta, cem' etme tarzına tenbih için bazı hususları mücmelen zikretmiştir diyen (s. 337) en-Nevevî'nin bu cümlelerini şerh eden es-Suyûtî, O'nun bu mevzûda konuşan ilk kişi olduğunu, bu mevzûu el-Ümm'de bahis konusu ettiğini açıklamış, fakat O'nun er-Risâle'deki bu mevzû ile ilgili açıklamalarını ve müstakîl bir eser olarak kaleme aldığı İhtilâfu'l-

bâyet bulunmadığını isbât için «Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs» isimli müstakil bir kitâb tasnif eden İbn Kuteybe (213-276/822-889) hakkında, eserine bazı güzel şeylerin yanısıra güzel olmayan şeyleri de almış - Zirâ O'nun zikrettiklerinden daha kuvvetli ve evlâ olanlar vardır - ve muhtelif hadîslerin büyük bir kısmını terketmiştir derken, es-Suyûtî O'nun bu mevzûdaki kusuruna kapasitesinin sebep olduğunu ifâde etmiştir. (48)

Aslında muhkem hadîsler arasında birbirine bütün yönlerden müteâriz olan iki hadîs mevcut değildir. Biri mutlak olur, diğeri onu takyid eder veya biri âmm olur, diğeri onu tahsis eder yahut da hadîslerin vürûduna sebep olan hâdiselerin müteaddit olduğuna hamletmek suretiyle ve benzeri şekillerle aralarında zâhiren görülen tenâkuz halledilir. (49) Nitekim Ebu Bekr İbn Huzeyme: «Bütün yönlerden birbirine müteâriz olan iki hadîs yoktur; kim böyle bir şey bulursa bana getirsin, ona o iki hadîsin arasını te'lif edivereyim» demiştir. (50)

Biz konuyu umûmî olarak ele alacak değiliz; bu mevzuda geniş bilgi almak isteyenler usûl-i hadîs kitaplarındaki muhtelifü'l-hadîs bahislerine (51) ve ayrıca müstakillen yazılmış kitaplara (52) bakabilirler. Biz yukarıdaki kısa açıklamayı yaptıktan sonra burada konumuzla ilgili yönünü ele almaya çalışacağız.

Hadîs adlı kitâbını hiç bahis konusu etmemiştir. (Bkz. 387) İbn Kesir de sadece eş-Şâfiî'nin el-Ümm'de bir cilde yakın bir fasıl yazdığını kaydetmiştir. (el-Bâis, s. 91)

İmâm eş-Şâfiî'nin (R.A.) «Kitâbu İhtilâfi'l-Hadîs» adlı eseri, Kâhîre'de 1321-1326 yıllarında tab'edilen el-Ümm'ün 7. cildi kenarında basılmıştır. Muhtelifü'l-Hadîs konusunda ilk eser olarak kabûl edilen bu kitapta fıkhi mezhepler arasındaki furûa dâir ihtilâflar da bahis mevzûu edilmiştir. er-Risâle'de ise 66 sayfalık uzun bir bahis bu konuya tahsis edilmiştir. (s. 276-342).

48) Tedrîbu'r-Râvî, s. 387. Ayrıca bkz. Ulûmu'l-Hadîs, s. 224.

İbn Kesir, bu konuda İbn Kuteybe'nin bir ciltlik faydalı bir eseri bulunduğunu zikretmekle beraber, içinde kıymetsiz olan bazı şeylerin de mevcut olduğunu belirtmiş ve bu durumun O'nun bu konudaki ilmi(nin azlığı)ndan ileri geldiğini ilâve etmiştir. (el-Bâisu'l-Hadîs, s. 91). el-Kevserî de «Ref'u'r-Raybe an Tahabbütâtü İbn Kuteybe» isimli bir eser yazmış, İbn Kuteybe'nin bu eserindeki bazı fikirlerini tenkid etmiştir. Fakat bu eser maalesef henüz gün ışığına çıkmamıştır.

49) ez-Zurkânî, el-Menhelü'l-Hadîs, s. 11; Tavdihu'l-Efkâr, s. 423; Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhû, s. 111-112.

50) İbn Kesir, el-Bâisu'l-Hadîs fi İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs, s. 92.

51) Ulûmu'l-Hadîs, s. 244; el-Bâisu'l-Hadîs, s. 91-92 (Ahmed Muhammed Şâkir'in tahkikiyle olan baskı, s. 196-197 ve not: 1, 2, 3); Tedrîbu'r-Râvî, s. 386-387. Ayrıca bkz. el-Kifâye, s. 432-433; Kavâidü't-Tahdîs, s. 296-300; Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhû, s. 88; Bazı Hadîs Meseleleri Üzerinde Tetkikler, s. 116-117; Hadîs Usûlü, s. 147-150. Yine bkz. er-Risâle, s. 276-342.

Her ikisi de sahîh olan " لا عدوى ... " hadîsiyle لا يورد معرض على مصح

ve " قر من المجرؤم كما تفر من السد " hadîslerinin ma'nâları.

arasında zâhirde tenâkuz vardır. Fakat ikisinin arası şöyle cem'edilmektedir. Hastalıklar kendi tabiatlarıyla sirâyet etmezler, fakat Allahü teâlâ, hastanın sağlama bir araya gelmesini, onun hastalığını hasta olmayana bulaştırması için bir sebep kılmıştır. Bununla beraber diğer sebeplerde olduğu gibi, bazan da o sebepten dolayı, aynı müsebbeb meydana gelmez. (53)

Yine " اذا بلغ الماء قلتين لم يحمل الخبث " hadîsiyle

" خلق الله الماء طهوراً لا ينجسه الا ما غير طعمه او لونه او ريحه "

hadîsinin ma'nâları arasında zâhiren teâruz vardır. Şöyle ki: ilk hadîsin zâhirine göre iki kulle su, - teğayyür etsin veya etmesin - temizdir. İkincisinin zâhirine göre ise -ister iki kulle, isterse daha az olsun - değişmeyen su temizdir. Fakat netîce olarak bu iki hadîsten herbirinin umûmu, diğeriyle tahsis edilmiş oluyor. (54)

İmâm eş-Şâfi'i ve İbn Kuteybe'nin kaydettikleri, Prof. Dr. Ignace Goldziher (1850-1921) ve Prof. M. Tayyip Okıç'ın de misâl olarak zikrettikleri (55) şu iki hadîsi ele alalım:

52) eş-Şâfiî (v. 204/820)'nin «İhtilâfu'l-Hadîs», Şii âlimlerinden Muhammed İbn Ebî Umeyr el-Bağdâdî'nin (ö. 217) aynı ismi taşıyan eseri, İbn Kuteybe (ö. 276)'nin «Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs», Zekeriyâ İbn Yahyâ es-Sâci (ö. 307)'nin eseri, İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310)'nin «Tehzîbu'l-Âsâr ve Tafsîlu Ma'âni'l-Ahbâr», Ebû Ca'fer Ahmed İbn Muhammed İbn İsmâil en-Nehhâs'ın «İhtisaru Tehzîbi'l-Âsâr li't-Taberî», Ebû Ca'fer et-Tahâvî, (ö. 321)'nin «Müşkilul-Âsâr» ve «Şerhu Ma'âni'l-Âsâr», Ebu'l-Velîd Muhammed İbn Ahmed İbn Rüşd'ün «İhtisârü Müşkili'l-Âsâr li't-Tahâvî», İbn Huzeyme'nin «Muhtelifü'l-Hadîs», Mahmûd İbn Tâhir'in «el-Muğis min Muhtelifi'l-Hadîs», Ebû Bekr Muhammed İbnü'l-Hasen İbn Fûrek (ö. 406)'in «Te'vilü Müškili'l-Hadîs (Müşkilü'l-Hadîs ve Beyânuh)», Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597)'nin «et-Tahkîk fi Ehâdîsi'l-Hilâf» ve İbrâhîm İbn Ali İbn Abdî'l-Hakk'ın «Muhtasaru't-Tahkîk li'bni'l-Cevzî» adlı eserleri bu konuda yazılmış eserlerden bazılarıdır.

53) Şerhu'n-Nuhbe, s. 15; Tedrîbu'r-Râvî, s. 388; Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhû, s. 111-112. Ayrıca bkz. Ulûmu'l-Hadîs, s. 244; Hadîs Usûli, s. 148.

es-Suyûtî, bu iki hadîsin cem'iyle ilgili olarak diğer bazı âlimlerin (İbnu's-Salâh, İbn Hacer, Ebû Bekr el-Bâkîllâni...) kavillerini de zikretmiştir.

54) Tedrîbu'r-Râvî, s. 387-388.

55) er-Risâle, s. 297-300; Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs, s. 263-264.

Krş. Muhammedanische Studien, II, 84 (Bu eser, İngilizceye terceme edildiği gibi, 2. cildi Fransızca'ya da çevrilmiştir. Fransızca tercemesi Dr. Leon Bercher tarafından «Etudes Sur la Tradition Islamique» ismiyle yapılmış ve Paris'te 1952 yılında basılmıştır); Bazı Hadîs Meseleleri Üzerinde Tetkikler, s. 117.

İbn Abbâs (R.A.)'nın rivâyetine göre, es-Sa'b İbn Cessâme (R.A.) Hz. Peygambere «Gece karanlığında yapılan hücûmlarda, müşriklerin kadınları ve çocuklarının da ayaklar altında kalıp ezildikleri ve öldükleri hususu» sorulurken duymuş, Resûlullah (S.A.S.)'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "هم منهم" Onlar da onlardandır.» 'Amr ibn Dînâr, ez-Zühri'den gelen şu rivâyeti ilâve etmiştir: "هم من آبائهم" Onlar babalarına tâbidirler» (56).

Yukarıdaki hadîse muâriz olan hadîse gelince: İbn Ka'b İbn Mâlik, amcasından şunu rivâyet etmiştir: (57)

"ان النبي لما بعث الى ابن ابي الخقيق نهى عن قتل النساء و الولدان"

H. Z. Peygamber (S.A.S.) (Yahûdî olan Ebû Râfi' Selâm) İbn Ebi'l-Hukayk üzerine asker gönderdiği zaman kadın ve çocukların öldürülmesini yasakladı. (58)

İmâm eş-Şâfi'i (R.A.), Süfyân'dan, O'nun birinci hadîsin, müşriklerin kadın ve çocuklarının da katlini mübah kıldığı, ikinci hadîsin ise bunu neshettiği görüşünde olduğunu (59) zikretmiş, bundan sonra «Biz, Hz. Peygamber (S.A.S.)'in, kadın ve çocukların öldürülmesi hususunda ruhsat verip de sonra ondan nehyettiğini bilmiyoruz» demiştir. (60) Bunu müteâkiben de şunu ilâve etmiştir; «Bize göre Hz. Peygamberin kadın ve çocukların öldürülmesini yasaklamasının ma'nâsı - Allahü a'lem - onlar tanınıp, öldürülmesi emredilenlerden temyiz edildikleri halde öldürme kasıyla onlara yönelmektir.» (61)

Burada şunu ifâde edelim ki: Süfyân, yukarıdaki iki hadîsten birincisinin mensûh, ikincisinin ise nâsîh olduğu görüşüne zâhib olmuş, eş-Şâfi'i ise bunlarda neshin söz konusu olmadığını ifâde etmiştir. Demek ki: «Bu

56) el-Müntekâ'da bu hadîsin Musnedu Ahmed ve Kütüb-i Sitte'de (Sünenü'n-Nesâî hâric) zikredildiği kaydedilmiştir. Neylu'l-Evtâr, VIII, 70; Ahmed, IV, 38, 71; Fethu'l-Bârî, VI, 103.

57) Ebû Dâvûd, II, 7-8; Fethu'l-Bârî, VI, 103.

58) İbn Ebi'l-Hukayk'ın öldürülüş kıssası için bkz. İbn Hişâm, es-Siretu'n-Nebeviyye (Avrupa baskısı), s. 714-716; İbn Kesir, el-Bidâye, IV, 137-140. Ayrıca bkz. er-Risâle, s. 297 (dipnot: 4).

59) er-Risâle, s. 298.

60) Aynı eser, s. 299.

61) Aynı yer. İmâm eş-Şâfi'i (r.a.) bundan sonra "هم منهم" hadîsinin ma'nâsını açıklamış, bunu müteâkiben de hadîsten çıkan bazı hükümler ve nehye dâir ikinci hadîs üzerinde durmuştur (s. 300-301).

iki hadis arasında zâhiren bir tezâd görülebildiği halde, aslında birbirine muhalif değildir. Çünkü birinci hadiste çocukların öldürülmesi bilmeye-
rek ve istemiyerek, gece karanlığında vâki olmuştur. Yâni ortada öldürme
niyeti yoktur. İkinci hadiste ise, Hazreti Peygamber tarafından, kadın ve
çocukların öldürülmesi yasak edildiği sarîh bir şekilde anlaşılmakta-
dır. (62)

”لو يعلمون ما في التهجير لستبقوا اليه ...» (63)

«Öğle namazını erken kılmada ne olduğunu bilseler, onun için yarış eder-
lerdi...» hükmü ile diğer bir hadiste zikredilen öğle namazında ibrâd (se-
rinliğe bırakma) (64) emri arasında zâhiren tenâkuz vardır. İnsanların zih-
nine gelen, bu iki hadis nasıl telfik edilebilir? sorusuna el-Kirmânî şöyle
cevap vermektedir: «İbrâd öğle namazını, gölge düştüğü zamana birazcık
te'hirdir. Bununla tehçir sınırından çıkmış olmaz. Çünkü hâcire, ikindiye
yaklaşınca kadar olan zamana denilir.» (65)

Bunlardan sonra, tercih sebepleri konusuna geçebiliriz.

İmâm Suyûtî, İmâm Nevevî'nin «Takrîb»inde 36. nevi olan «Ma'rifetü
Muhtelifi'l-Hadis ve Hukmühû» bâbını (66) şerh ederken, müellifin «Muh-
telif iki kısımdır: Birincisi, aralarını cem' mümkün olan kısım ki herbirinin
durumu teayyün edip, ikisiyle de amel vâcib olur. İkincisi, aralarını cem
etmek, her hangi bir vecihle mümkün olmayan kısımdır ki, birinin nâsih
olduğunu bilirsek, onu takdîm ederiz; yoksa, râvilerin sıfatları ve çokluğu
gibi elliye varan tercih sebeplerinden dolayı râcih olanla amel ede-
riz» (67) cümlelerindeki tercih sebepleri hakkında şunları söylemektedir:

«Tercih sebeplerini, el-Hâzimi «el-'İtibâr fi'n-Nâsihi ve'l-Mensûh»
kitâbında zikretmiş, başkaları bunları yüzden fazla sebebe ulaştırmıştır.
Nitekim, el-İrâkî, «Nuket»inde bunları genişçe beyân etmiştir. Ben, bun-
ların yedi kısma ayrıldığını gördüm.» (68)

Bundan sonra, 1. kısım olarak «Râvînin hâli sebebiyle tercih»i zikret-
miş ve burada 40 (kırk) madde saymıştır (69). İkinci kısım olarak «Taham-

62) Prof. M. Tayyib Okıç, A.g.e., s. 117.

63) Sahîhu'l-Buhârî bi-Şerhi'l-Kirmânî, V, 15.

64) Aynı yer.

65) Aynı yer.

66) Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî, 1. tab', Tahkîk ve Mürâcaat: Abdül-Veh-
hâb Abdüllatif, 1378-1379/1959, el-Mektebetü'l-İlmiyye (el-Medînetü'l-Münevvere) ve
Mektebetü'l-Kâhire (el-Kâhire-Mısır), s. 386-392.

67) A.g.e., 387-388.

68) A.g.e., s. 388.

69) A.g.e., 388-389.

mül (hadîsin alınması) sebebiyle tercih»i kaydetmiş ve burada 3 (üç) madde beyân etmiştir. (70) Bunlardan sonraki kısımları ve her bir kısımdaki maddeleri şöyle tesbit edebiliriz: (71)

Üçüncü kısım: Rivâyet keyfiyeti sebebiyle tercih (10 madde).

Dördüncü kısım: Vürûd vakti sebebiyle tercih (6 madde),

Beşinci kısım: Haberin lafzı sebebiyle tercih (35 madde),

Altıncı kısım: Hüküm sebebiyle tercih (4 madde) ve nihâyet yedinci kısım: Hâricî bir durum dolayısıyla tercih. Bu son kısımda, bizim ta'dâdımıza göre 11 madde bulunmaktadır. Böylece hepsinin toplamı 109 (Yüzdokuz) maddeye bâliğ olmaktadır.

Görülüyor ki, tefsîr, hadîs, fıkıh ve akâid imâmlarının, bir hadîsi diğere tercihleri, gelişi güzel olmamakta, birtakım kıstâslara, mi'yârlara dayanmaktadır. Biz, ilimle uğraşan kişilere faydalı olacağı kanâatiyle, İmâm Suyûtî'nin zikrettiği tercih sebeplerini, bu makalemizin hacminin müsâade ettiği nisbette ele almak istiyoruz.

I — *Râvînin hâli sebebiyle olan tercihin vecihleri şunlardır :*

1 — Musannif'in ya'nî İmâm Nevevî'nin zikrettiği gibi, râvîlerin çok olması: Çünkü çoğunluğun rivâyet ettiği haberlerdeki yalan ve vehim ihtimâli, azlığın haberlerindeki nisbetle daha uzaktır.

2 — Vâsıtaların az olması, ya'nî isnâdın âli olması: Bu takdîrde ricâl sikadrlar. Çünkü bu çeşit isnâdda kizb ve vehm ihtimâli daha azdır.

3 — Râvînin fakîh olması: Hadîs, ister ma'nâ, isterse lafız olarak rivâyet edilmiş olsun, durum müsâvidir. Çünkü fakîh olan kişi, avâmdan olan kişinin hilâfına, zâhirine hamledilmesi muhâl olan birşeyi işittiği zaman, işkâli izâle edecek şeye muttali' oluncaya kadar, onu araştırır.

4 — Onun nahvi bilmesi: Çünkü bunu bilen kişi, başkaları için korunması mümkün olmayan hatâ ihtimâllerinden kendini koruyabilir.

5 — Onun, lügât ilminin inceliklerine vâkıf olması.

6 — Onun, kitâbına i'timâd eden kişinin hilâfına, hıfzının ya'nî hadîsleri ezberinin sağlam olması.

7 — Yukarıdaki üç hâlden birinde daha üstün olması: Meselâ iki kişinin fakîh veya nahivci veyahud hâfız olup onlardan birinin, bu konuda diğeriinden efdal olması.

70) A.g.e., 389-390.

71) A.g.e., 390-391.

8 — Zabtının çok olması ya'nî hadîse i'tinâ ve ihtimâmının çokluğu.

9 — Meşhûr olması: Çünkü, takvânın şahsı yalandan men' ettiği gibi şöhet de onun yalan söylemesine mâni' olur.

10 - 20 — Vera' sâhibi veya i'tikâdının düzgün olması ya'nî bid'at ehlinden olmaması; hadîs ehliyle veya diğeri âlimlerle oturup kalkması veya onlarla çok haşır neşir olması; erkek olması; hür olması; neseb i'tibâriyle meşhûr olması; isminde iltibâs olmaması, şöyle ki, aynı ismi taşıyan, hadîs ilminde zayıf birisi varsa, aralarını temyiz güçleşir; onun tek ismi olması, böyle olan çoktur ve herhangi bir karışıklığa meydân vermemektedir; mürâcaat edilecek bir kitâbının olması (72)

21 — Adâleti nakdû'r-ricâl erbâbınca müsellemler olmak. Bu durumu, rivâyetlerinin zararlı olmadığına veya rivâyetleriyle amel olduğuna dâir değerlendirmelerle karıştırmamalıdır. (İmâm Suyûtî, bir râvînin adâletinin tezkiye yoluyla veya rivâyetiyle amel yahut da kendisinden rivâyet yoluyla sâbit olmasına kâil bulunduğunu da zikretmektedir.)

22 - 27 — Râvîyi tezkiye eden kişinin, o râvînin muâriziyle değil de, bizzât o râvînin haberine göre amel etmesi; adâletinde ittifâk edilmesi; ta'dîl sebebinin zikredilmesi; tezkiye edenlerinin çok olması veya âlim olmaları yahut da insanların hâllerini çok araştıran kimseler olmaları.

28 — (Hadîste geçen) kıssanın sâhibi olması: Cünüb kimsenin oruç tutmasını men' eden, el-Fadl İbnül'-Abbâs'ın haberine karşılık, Hazret-i Peygamber'in (s.a.s.) zevcesi Ümmü Seleme'nin (r.a.), oruç tutulabileceğini bildiren haberinde olduğu gibi. Çünkü, konuyla ilgili hadîs-i şerffin muhâtabı bizzât, Peygamberimizin zevce-i tâhiresi Ümmü Seleme (r.a.)'dir.

29 — Rivâyetini vâsitasız yapması.

30 — İslâmiyete girişinin geç olması. İslâmiyete önce girenin asâleti ve bilgisi daha kuvvetli olduğu için, bunun aksi de söylenmiştir. Ya'nî daha önce müslüman olanın rivâyeti tercih edilir denilmiştir. Eğer onun ölümü, sonradan müslüman olanın İslâmiyete girişine kadar gecikirse, bunun (ya'nî önce müslüman olanın), ondan (ya'nî sonradan müslüman olandan) rivâyette bulunma ihtimâlinden dolayı, müslüman oluştaki tekaddüm, tercih sebebi olmaz. Şayet, onun (ya'nî önce müslüman olanın) rivâyetlerinin ekserisinin, sonra müslüman olanın rivâyetine tekaddüm ettiği bilirse, bu tekaddüm tercih sebebi olur.

72) Müellif, burada görüldüğü gibi, yer yer bazı maddeleri bir araya cem' etmektedir. Mükerrer sözler kullanmamak ve müellifin üslubunu muhâfaza etmek bakımından, biz de aynı metoda riâyet ettik.

31 - 40 — Hadîsinin siyâk ve istiksâ (ifâde ve beyân) bakımından güzel olması; şeyhine mekân bakımından dahâ yakın olması veya çokca onunla birlikte bulunması; kendi beldesinin hocalarından işitmiş olması; hadîsi alma hâlinde hocasıyla şifâhen görüşmesi; ma'nâ ile rivâyeti tecvîz etmemesi; sahâbinin, eshâbın büyüklerinden rivâyet etmesi; Hz. Ali'den (r.a.) kazâlar (hükümler), Hz. Muâz'dan halâl ve harâm, Hz. Zeyd'den ferâiz konusunda rivâyette bulunulması; isnâdın Hicâz âlimlerine dayalı olması. (73)

II — *Tahammül (ya'ni hadîsin alınması) sebebiyle olan tercih'in* vecihleri :

1 — Vakit: Sadece bulûğdan sonra hadîsi alan kişinin hadîsi, hadîs almasının bir kısmı bulûğdan önce, bir kısmı da bulûğdan sonra olan hadîsi üzerine tercih edilir. Çünkü, hadîsi bulûğdan önce ve sonra alan kişinin, mevcûd rivâyeti, bulûğdan önce aldığı bir hadîs olabilir. Halbuki bulûğdan sonra hadîs tahammül eden, hadîs-zabıtına daha ehil olmasından dolayı şâyân-ı tercihtir.

2 - 3 — Muhaddisimizin semâ' yoluyla, diğersinin arz yoluyla (buna kırâat da denilir) veya muhaddisimizin arz yoluyla, diğersinin kitâbet veya münâvele yahut da vicâde yoluyla hadîsi alması (74)

III — *Rivâyetin keyfiyeti sebebiyle olan tercih'in* vecihleri :

1 — Lafziyle rivâyet olunanın, ma'nâsiyle hikâye olunana takdîmi. Burada şüpheli görülecek olan husûs, ma'nâ ile rivâyet olunduğunun bilinmesine binâendir.

2 — Vürûd sebebi zikrolunan, zikrolunmıyana tercih olunur. Çünkü, râvinin sebep-i vürûdu bilmesi, onun hadîs rivâyeti konusunda daha titiz davrandığına delâlet eder.

3 — Râvinin, hadîsin muhtevâ ve mazmûnu hakkında tereddüt ve çekimserlik izhâr etmemesi.

4 - 10 — Lafızlarının ittisâle (hadîsin muttasıl olduğuna) delâlet etmesi, «haddesenâ» ve «semi'tü» veya «ref'inde yahut vaslında ittifâk olundu» veya «isnâdında ihtilâf olunmadı» veya «lafzı muztarib olmamıştır» veya «isnâd ile rivâyet olundu» ve «ma'rûf veya aziz (kıymetli) yahut meşhûr bir kitâba isnâd olundu» (lafızlarının kullanılması). (75)

73) Krş. A.g.e. 388-389.

74) Bkz. A.g.e., 389-390.

75) A.g.e., 390.

IV — *Vürûd vakti sebebiyle tercih vecihleri :*

1 - 2 — Medenî olanın Mekkî olan üzerine takdîmi. Peygamberimiz şânının yüksekliğine delâlet edenin, zayıflığa delâlet edene takdîmi. «İslâmiyetin garîb olarak başlayıp sonra şöhret bulduğu»na dâir hadîste olduğu gibi. Ulüvve (yüksekliğe) delâlet eden hadîs sonradan vürûd etmiş olur.

3 — Tahffî tazammun eden, sonradan vârid olduğuna delâletinden dolayı tercih edilir. Çünkü Hazreti Peygamber (s.a.s.), Peygamberliğinin ilk zamanlarında, câhiliyet âdetlerinden men' etmek için, şiddetli davranırdı; sonradan hafifletme cihetine meyletti. «el-Hâsıl» ve «el-Minhâc» sâhibi böyle söylemiş, el-Âmidî, İbnü'l-Hâcib ve başkaları da bunun aksini - ki bu, şiddeti tazammun edeni takdîm etmektir, hak olan da budur - tercih etmişlerdir. Çünkü Peygamberimiz (ş.a.s.) evvelâ, sadece İslâmı getirmiş, ya'nî tevhd ve îmân esâslarını vaz'etmiş, sonra ibâdetler peyder pey meşrû' kılınmıştır.

4 — Râvinin müslüman olmasından sonraki rivâyeti, müslüman olmasından önceki rivâyetlerine tercih edilir veya hakkında şekk edilen tercih edilir; çünkü bu, sonra vârid olma bakımından daha zâhirdir.

5 - 6 — Tarihi belirli olmanın, eski bir tarihle belirlenene tercihi; vefâtına yakın bir tarihle tarihlendirilmiş haberin, tarihsiz olana tercihi. er-Râzî demiştir ki: Bu 6 (altı) sebeble tercih ya'nî bunların rüchâniyetini ifâde kuvvetli değildir. (76)

V — *Haberin lafzı sebebiyle tercih vecihleri :*

1 - 35 — Hâss olanın âmm olana; tahsis edilmemiş âmm'ın tahsis edilmiş olana, çünkü tahsisten sonra, geri kalan efrâdına delâleti zayıf olur; mutlakin bir sebep üzerine vârid olana; hakîkatin mecâz üzerine; hakîkate benzeyen mecâzın diğeri üzerine; şer'î olanın diğeri üzerine; örfî olanın lügavî üzerine; herhangi bir açıklamaya ihtiyacı olmayanın izâha muhtâc olana; kendisinde iltibâs az olan; kelimenin kullanıldığı ma'nânın ilk defa vaz' edildiği ma'nâ ile aynı olduğunda ittifâk olunan; illeti îmâ eden; mantûk (söylenmiş) olan; mefhûmu'l-muvâfakat, mefhûmu'l-muhâlefet üzerine; başka bir mahalle teşbihîyle birlikte hükmü üzere veya muarref cem'den umûmî olduğu anlaşılan, men ve mâ üzerine veya küll'den umûmî olduğu anlaşılan -ki bu, muarref cinstendir; - hitâbî, teklîfî olanın vaz'î olana; hükmü, ma'kûlü'l-ma'nâ olan ve kendisinde illet zikri takdîm olunan veya iştikâka delâlet eden, hükmü üzerine; tehdîde mukârin olan, tehdîdi daha şiddetli olan, tekrâr sebebiyle te'kid edilmiş

olan, fasîh olan, Kureyş lüğati ile olan, iki yahut daha çok vecihle murâd olunan ma'nâya delâlet eden, vâsitasız olarak rivâyet edilen, kendisiyle muâraza zikrolunan, meselâ «Sizleri, kabir ziyâretinden nehyetmiştim, artık onları ziyâret ediniz» hadisinde olduğu gibi, nass ve söz, kendisine fiil mukârin olan söz veya râvînin tefsiri, hükmü bir sifata mukârin olan, bir isme mukârin olan üzerine, kendisinde ziyâdelik bulunanlar, bu şartları taşımayanlara tercih edilir. (77)

VI — *Hüküm sebebiyle tercih vecihleri :*

1 — Berâet-i asliyyeyi ya'nî herhangi bir kimsenin suçsuzluğunu beyân eden, onu bizzât ikrâr edene tercih edilir. Bunun aksi de söylenmiştir.

2 — Harâmlığa veya vücûba delâlet edenin, mubâhlığa delâlet edenine takdîmi.

3 — İhtiyât ifâde edenin takdîmi.

4 — Haddin kalkmasına delâlet edenin takdîmi. (78)

VII — *Hâricî bir durum sebebiyle tercih vecihleri :*

Kur'ân-ı kerimde zâhir olan bir hükme veya diğer bir sünnete muvafık düşen; şeriat, kıyâs ve ümmetin veya hulefâ-i râşidinin tatbikâtına uygun düşen; kendisiyle birlikte diğer bir mürsel veya munkatî' bir haber bulunan; sahâbe hakkında herhangi bir kötüleme ifâde etmeyen; hükmü üzerinde ittifâk edilmiş bir benzeri bulunan veya Buhârî ile Müslim'in ih-râcında ittifâk ettikleri hadîs bu şartları taşımayanlar üzerine tercih edilir. (79)

Bunlardan sonra, Celâlüd-Din Abdurrahmân es-Suyûtî, «bunlar yüzden fazla tercih sebebidir; bunlardan başka, zann-ı gâlib ile elde edilecek, sayılamıyacak kadar çok, başka tercih sebepleri de vardır.» deyip konuyu bitirmekte, bunlara «fevâid» başlığı altında bazı bilgileri de ilâve etmektedir.

77) A.g.e., 390-391.

78) A.g.e., 391.

79) Aym yer.

ملخص هذا البحث باللغة العربية

مسألة ترجيح الأحاديث المتعارضة في الظاهر بعضها على بعض

الأستاذ المشارك الدكتور

رمضان آيواللي

و بيانات الرسول صلى الله عليه و سلم المكلف بتبليغ و تطبيق و تبیین القرآن الكريم كلام الله رب العالمين في الكتاب المبين قد وافقت بصورة دائمة روح الايات البينات بما أنه لا يوجد أي تناقض و تعارض بين الأحاديث النبوية فلا يوجد أيضا أي تضاد من حيث الحكم و المعنى بين الأحاديث الشريفة و القرآن الحكيم . كما ذكر أبو بكر ابن خزيمة : " لا اعرف انه روى عن النبي صلى الله عليه و سلم حديثان باسنادين صحيحين متضادين ، فمن كان عنده فليأتني به لأؤلف بينهما " .

و في حالة ورود الخبرين المتعارضين يمكننا أن نفكر أن أحدهما حديث صحيح و الآخر خبر موضوع . و اذا لم يكن احد الخبرين موضوعا و لا يمكن الجمع و التلفيق و التأليف بينهما و كلاهما صحيحان فعندئذ يخطر على البال أن أحدهما ناسخ و الآخر منسوخ ، فيلزم ترك العمل بالمنسوخ و يجب العمل بالناسخ . و لو لم يوجد فيهما احتمال النسخ لنحكم أن أحدهما عام و الثاني خاص ، بمعنى تقييد الحكم المطلق في أحدهما بالآخر ، أو استثناء الحكم الخاص من الحكم العام .

و في حالة عدم وجود هذه الاحتمالات المذكورة كلها اذا لا بد أن نرجح أحدهما على الآخر .

و هناك أمور لا بد أن تؤخذ في عين الاعتبار عند ترجيح حديث على حديث آخر ، و من الضروري ان تعرف هذه الأشياء لمن يشتغل بالعلم . و لهذا السبب سنتناول موضوع ترجيح الأحاديث بعضها على بعض . و وجدنا مناسبا ان نذكر نبذة في موضوعي النسخ و تأريخ مختلف الحديث قبل ان ندخل في هذا البحث .

و النسخ كما ذكره الامام النووي في "التقريب" و الامام السيوطي في كتابه "تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي" رفع الشارع حكما منه متقدما بحكم منه متأخر فالمراد برفع الحكم قطع تعلقه عن المكلفين .

و موضوع النسخ من المواضيع المهمة و الصعبة في نفس الوقت مذكور في كتب اصول الفقه بشكل عام و في الكتب المدونة في علوم القرآن بجوانبه المتعلقة بالقرآن الكريم . و اما في كتب اصول الحديث فتم ذكر هذا الموضوع بجوانبه المرتبطة بالسنة المطهرة . فكما انه الفت كتب تتضمن مسألة النسخ في القرآن صرفا و كتب تشمل مسألة النسخ في السنة النبوية خاصة فألفت ايضا كتب تتناول بصورة عامة موضوع النسخ في القرآن و السنة معا .

قال الامام النووي في باب معرفة مختلف الحديث و حكمه و هو النوع السادس و الثلاثون من كتابه التقريب : " و المختلف قسمان : احدهما يمكن الجمع بينهما فيتعين و يجب العمل بهما و الثاني لا يمكن بوجه فان علمنا احدهما ناسخا قدمناه و الاعملنا بالراجح كالترجيح بصفات الرواة و كثرتهم في خمسين وجها . "

يقول الامام السيوطي عند شرحه هذا الباب : " ذكرها الحازمي في كتاب الاعتبار في الناسخ و المنسوخ و وصلها غيره الى اكثر من مائة كما استوفى ذلك العراقي في نكته و قد رأيتها منقسمة الى سبعة اقسام " . و بعد ذلك ذكر الترجيح بحال الراوي كالقسم الاول و عدّ هنا اربعين وجها و ذكر الترجيح بالتحمل كالقسم الثاني و بيّن هنا ثلاثة وجوه و نستطيع ان نحدّد باقي الوجوه في كل قسم على حدة . القسم الثالث : الترجيح بكيفية الرواية (عشرة وجوه) ، القسم الرابع : الترجيح بوقت الورود (ستة وجوه) ، القسم الخامس : الترجيح بلفظ الخبر (٣٥ وجها) ، القسم السادس : الترجيح بالحكم (اربعة وجوه) ، القسم السابع : الترجيح بامر خارجي و هو (احد عشر

-٣-

وجها) على حسب اعدادنا، و المجموع يبلغ (١٠٩) وجها
يرى من هذا ان أئمة التفسير و الحديث و الفقه و التوحيد
لا يرجحون حديثا على آخر الا بعد التحقيق و التدقيق و التمحيص
و وضعه على الموازين و المقاييس و المعايير الدقيقة . و نوّد
ان نتطرق موضوع اسباب الترجيح التي ذكرها الامام السيوطي
في مقالنا هذا بقدر ان يسمح حجم المقالة كي يستفيد منه
المشتغلون بهذه المسألة .